«ΜΑΣ ΨΕΚΑΖΟΥΝ», «ΘΑ ΜΑΣ ΠΕΘΑΝΟΥΝ», «ΜΑΣ ΕΧΟΥΝ ΤΡΕΛΑΝΕΙ»: ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ[1]

Αλεξανδρα Μπακαλακη

Εικ. Τέτη Καμούτση

Στον Κώστα Χατζηκυριάκου

Μια βραδιά του περασμένου φθινοπώρου, ένας φίλος διηγήθηκε στην παρέα κάτι που του είχε πρόσφατα συμβεί στον Βόλο. Είχε πάρει ένα ταξί, η οδηγός του οποίου κάθε τόσο έσκυβε για να δει τον ουρανό επαναλαμβάνοντας εκνευρισμένη, «πάλι μας ψέκασαν». Όταν ο φίλος τη ρώτησε τι εννοούσε, εκείνη νόμισε ότι τη δούλευε. Πως είναι δυνατό να υπάρχει κόσμος που να μην ξέρει ότι μας ψεκάζουν; Στη συνέχεια του εξήγησε με δυο λόγια ότι η συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και ολόκληρη η Ελλάδα, ψεκάζεται σχεδόν σημερινά με ουσίες που βλάπτουν το περιβάλλον και την υγεία και επηρεάζουν τον ψυχισμό των ανθρώπων –τους κάνουν άβουλους και παθητικούς, αδύναμους να αντιδράσουν στα οικονομικά μέτρα: «Γιατί νομίζετε ότι δεν αντιδρούμε στα μνημόνια και στα μέτρα;». Ο φίλος έμεινε άναυδος. Με τη σειρά μας απορήσαμε και οι ακροατές του: «τι άλλο θ' ακούσουμε, σε τι κόσμο ζούμε τελοσπάντων»;

Η Αλεξάνδρα Μπακαλάκη είναι κοινωνική ανθρωπολόγος.

Το παραπάνω περιστατικό ήταν η αφορμή μιας έρευνας που ξεκίνησε χωρίς καλά-καλά να το καταλάβω όταν, μπαίνοντας την επαύριο στο διαδίκτυο, βρήκα ένα

Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 124, Ιανουάριος - Μάρτιος 2014, σ. 33-41

σωρό πληροφορίες και σχόλια που αναφέρονταν στο θέμα. Το γενικό ερώτημα που με απασχολεί δεν είναι άλλο από εκείνο το «σε τι κόσμο ζούμε» που αυθόρμητα αναφωνήσαμε όταν ακούσαμε την αφήγηση του φίλου. Προσπαθώ όμως να το προσεγγίσω από την πλευρά εκείνων που ανησυχούν για τους ψεκασμούς και ειδικότερα αυτών που κινητοποιούνται εναντίον τους μέσω του διαδικτύου και αυτοπροσδιορίζονται ως «ακτιβιστές». Στο κείμενο που ακολουθεί προσπαθώ να συγκρίνω ορισμένες από τις απαντήσεις τους με εκτιμήσεις για την κατάσταση του κόσμου, οι οποίες δίνονται ή λανθάνουν σε καθημερινές συζητήσεις για την κρίση. Θα προσπαθήσω να υποστηρίξω ότι ανάμεσα στους προβληματισμούς για τους ψεκασμούς και σ' αυτούς που αναφέρονται στην κρίση υπάρχουν κάποιες αναλογίες. Για να το πω απλά, ο κόσμος στον οποίο οι ακτιβιστές εναντίον των ψεκασμών εντάσσουν τις κινητοποιήσεις τους έχει κοινά στοιχεία με τον κόσμο στον οποίο εντάσσονται τα δεινά της κρίσης.

Με τον λόγο περί ψεκασμών ασχολήθηκα συστηματικά για λίγο περισσότερο από ένα χρόνο και εξακολουθώ να ασχολούμαι με λιγότερο όμως εντατικούς ρυθμούς. Με εξαίρεση καθημερινές συζητήσεις για το θέμα που προκάλεσα επί τούτου ή προέκυψαν τυχαία και μια πολύωρη συζήτηση με την κυρία Γιάννα Μυράτ, μια από τις πιο δραστήριες ακτιβίστριες, τα δεδομένα που έχω συγκεντρώσει και στα οποία κυρίως αναφέρομαι εδώ προέρχονται από το διαδίκτυο. Οι προκλήσεις και οι δυσκολίες της έρευνας αυτού του είδους είναι λίγο πολύ γνωστές.[2] Θέλω να πιστεύω ότι το κόστος της αδυναμίας μου να προσδιορίσω τον αριθμό και το προφίλ των ανθρώπων που συχνάζουν στους τόπους που περιηγήθηκα μετριάζεται κάπως από το γεγονός ότι το ζητούμενο της έρευνάς μου είναι η κατανόηση των απόψεων γύρω από τους κινδύνους των ψεκασμών μάλλον, παρά η συγκέντρωση δεδομένων σχετικά με το εύρος της διάδοσής τους ή τα προσωπικά χαρακτηριστικά αυτών που τις προωθούν. Πάντως, σύμφωνα με δημοσκόπηση της Metron Analysis για το *Έθνος της Κυριακής* 13.10.2013, 33% των ερωτηθέντων συμφωνούν ότι γίνονται ρίψεις χημικών. Από αυτούς, 10,6% δηλώνουν ότι ψηφίζουν Ν.Δ., 19,6% ΣΥΡΙΖΑ, 1,9 % ΠΑΣΟΚ, 6,1% ΑΝΕΛ, 15,3% ΧΑ, 2,1% ΔΗΜΑΡ, 3,9% ΚΚΕ, 2,8% Οικολόγους-Πράσινους, 2,5% άλλο, 28,4% άκυρο/λευκό/κανένα και 7% είναι αναποφάσιστοι.[3] Από τη δημοσκόπηση προκύπτει ότι η απήχηση της θεωρίας περί ψεκασμών δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένα κομματικά ή πολιτικά / ιδεολογικά πλαίσια. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον, όμως, είναι το γεγονός ότι το 28,4% εκείνων που συμφώνησαν ότι ψεκαζόμαστε, δήλωσαν ότι ψηφίζουν λευκό / άκυρο / κανένα κόμμα, ενώ ένα επιπλέον 7,2% δηλώνουν «αναποφάσιστοι». Πράγματι, οι ακτιβιστές καταλογίζουν στους πολιτικούς και τα κόμματα ότι διευκολύνουν τους ψεκασμούς ή τουλάχιστον αποσιωπούν το γεγονός ότι συμβαίνουν.

Θέλω να πιστεύω, επίσης, ότι η αίσθηση σύγχυσης και χαοτικής αταξίας που αποκόμισα από τις διαδικτυακές μου περιηγήσεις δεν οφείλονται μόνο στη δική μου απειρία, αλλά και στο άπειρο του διαδικτυακού χώρου, καθώς και στην πραγματικά εντυπωσιακή ποικιλία των απόψεων περί ψεκασμών που κυκλοφορούν εκεί. Σημειώνω, λοιπόν, ότι η λέξη «θεωρία» με την οποία αναφέρομαι συχνά στις απόψεις αυτές έχει μια πληθυντική σημασία. Διευκρινίζω, επίσης, πως παρότι η συγκεκριμένη θεωρία παρουσιάζει πολλά από τα στοιχεία που έχουν αποδοθεί στη συνωμοσιολογία, θεωρώ ότι η προσέγγισή της ως παραδείγματος της κατηγορίας αυτής θα υπονόμευε μάλλον, παρά θα βοηθούσε την προσπάθειά μου να την κατανοήσω από τη σκοπιά εκείνων που θεωρούν ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Άλλωστε, τα όρια της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι ρευστά και το περιεχόμενό της ετερόκλητο, καθώς στη συνωμοσιολογία περιλαμβάνονται αφηγήματα και ερμηνείες που προέρχονται από πολύ διαφορετικά ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια και αφορούν πολύ διαφορετικά ζητήματα.[4] Γενικότερα, φοβάμαι ότι η προσέγγιση μιας θεωρίας ως θεωρίας συνωμοσίας μπορεί εύκολα να στρέψει τη σχετική έρευνα στην αναζήτηση των ανορθολογικών παραδοχών και των κρυφών σκοπιμοτήτων που οπωσδήποτε θα πρέπει να βρίσκονται πίσω από αυτήν –να την μετατρέψει δηλαδή σε ένα είδος συνωμοσιολογίας.

Σε κάθε περίπτωση παραιτήθηκα από την προσπάθεια μιας διεξοδικής ταξινόμησης των επιμέρους εκδοχών της θεωρίας περί ψεκασμών σε σαφείς κατηγορίες, θεωρώντας ότι ένα τέτοιο εγχείρημα θα ήταν ανέφικτο. Στέκομαι, λοιπόν, καταρχήν στις κοινές παραδοχές που μοιράζονται όλοι όσοι ανησυχούν για τους ψεκασμούς και στη συνέχεια εξετάζω το σημαντικότερο κατά τη γνώμη μου από τα ζητήματα ως προς τα οποία υπάρχουν διαφωνίες. Αυτό αφορά τους σκοπούς των ψεκασμών και τις προθέσεις εκείνων που τους σχεδιάζουν.

Το φαινόμενο των αντι-ψεκαστικών κινητοποιήσεων εμφανίστηκε στη Βόρεια Αμερική στα μέσα της δεκαετίας του '90 και, κυρίως χάρη στο διαδίκτυο, εξαπλώθηκε σε πολλές χώρες. Στην Ελλάδα, το θέμα συζητήθηκε για πρώτη φορά σε μια δημόσια συζήτηση που έγινε στην Αίγινα το 2003 με πρωτοβουλία του τότε δημοτικού συμβούλου Νεκτάριου Κουκούλη και αφορμή ένα ρεπορτάζ της εφημερίδας *Έθνος*. Ο λόγος περί ψεκασμών δεν είναι, λοιπόν, ελληνικό φαινόμενο και το πλαίσιο της αναφοράς του δεν περιορίζεται στα όρια της ελληνικής κοινωνίας, όποιο περιεχόμενο και αν δώσει κανείς στην έννοια αυτή. Στους περισσότερους ελληνικούς ιστότοπους που ειδικεύονται στους ψεκασμούς εμφανίζονται συχνά σύνδεσμοι με αντίστοιχους αγγλόφωνους και αναρτώνται ενημερώσεις για αντι-ψεκαστικές κινητοποιήσεις και σχετικές έρευνες που γίνονται σε άλλες χώρες. Άλλωστε, πολλοί ακτιβιστές που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα είναι

μέλη διεθνών αντι-ψεκαστικών οργανώσεων. Γενικότερα, οι ακτιβιστές αντιμετωπίζουν τους ψεκασμούς που, κατά τη γνώμη τους, γίνονται στην Ελλάδα ως μέρος ενός ευρύτερου φαινομένου που απειλεί ολόκληρη την ανθρωπότητα και την οικολογική ισορροπία του πλανήτη. Μια πρώτη απάντηση στο ερώτημα «σε τι κόσμο ζούμε» είναι, λοιπόν, ότι πρόκειται για μια «παγκοσμιοποιημένη» ολότητα, η οποία περιβάλλεται από μια ενιαία ατμόσφαιρα.[5] Η εικόνα αυτή αναδεικνύει την αναγκαιότητα κινητοποιήσεων σε όσο το δυνατό περισσότερους τόπους, αλλά δημιουργεί επίσης την επίγνωση ότι η προστασία από τις ψεκαζόμενες ουσίες δεν είναι τοπική υπόθεση, καθώς και μια απαισιοδοξία ως προς τις προοπτικές επιτυχίας κινητοποιήσεων που περιορίζονται σε τοπικό επίπεδο.

Η πρώτη και στοιχειωδέστερη παραδοχή την οποία μοιράζονται αυτοί που θεωρούν ότι ψεκαζόμαστε είναι ότι πρόκειται για μια πολλαπλά επικίνδυνη πρακτική. Η δεύτερη είναι ότι το παραπάνω γεγονός αποκρύπτεται συστηματικά από κυβερνήσεις, εθνικούς και διεθνείς στρατιωτικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, εκπαιδευτικούς, ερευνητικούς ή ανθρωπιστικούς οργανισμούς και φορείς καθώς και από τα ΜΜΕ που αποτελούν φερέφωνά τους. Η τρίτη παραδοχή είναι ότι η αντίσταση εναντίον των ψεκασμών προϋποθέτει την πρόσβαση του κοινού στην αλήθεια, δηλαδή την αποκάλυψη του παιχνιδιού που παίζεται σε βάρος του. Οι ακτιβιστές, λοιπόν, θεωρούν ότι πρωταρχικό τους καθήκον είναι η ενημέρωση ή, με τα δικά τους λόγια, «η αφύπνιση» του κόσμου, προνομιακό μέσο για την οποία είναι το διαδίκτυο. Οι ιστοσελίδες που αναφέρονται στους ψεκασμούς είναι γεμάτες από οπτικά ντοκουμέντα, σκοπός των οποίων είναι να αποδείξουν ότι οι ψεκασμοί όντως συμβαίνουν, να τεκμηριώσουν τα βλαβερά τους αποτελέσματα, αλλά και να εκπαιδεύσουν το κοινό να παρατηρεί τα ίχνη τους στον ουρανό.[6] Όπως επαναλαμβάνουν διαρκώς οι ακτιβιστές, για να πειστεί κανείς ότι ψεκαζόμαστε, αρκεί να παρατηρεί τον ουρανό και να μπορεί να ξεχωρίσει τα chemtrails, τις ουρές που αφήνουν πίσω τους τα αεροπλάνα που ψεκάζουν, από εκείνες που δημιουργούν τα αεροπλάνα που εκτελούν κανονικές πτήσεις. Οι δεύτερες διαλύονται γρήγορα, ενώ οι πρώτες παραμένουν ορατές για αρκετές ώρες και συχνά δημιουργούν περίεργους σχηματισμούς από παράλληλες ή διασταυρούμενες γραμμές. Η εμφάνιση των chemtrails συσχετίζεται με ακραία ή αφύσικα για την εποχή τοπικά καιρικά φαινόμενα, αλλά κάποτε και με τσουνάμι, σεισμούς, ηφαιστειακές εκρήξεις και διαταραχές στα βάθη των ωκεανών. Επισημαίνεται, επίσης, ότι η συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τα chemtrails είναι ανάλογη της ανόδου των τιμών βλαβερών μετάλλων και άλλων ουσιών που ανιχνεύονται στο έδαφος, το νερό και το σώμα ανθρώπων και ζώων.

Απλοποιώντας κάπως τα πράγματα, θα έλεγα ότι οι απόψεις σχετικά με τους σκοπούς που υπηρετούν οι ψεκασμοί επιμερίζονται σε δύο εκδοχές. Κατά τη μία, πρόκειται για μια πρακτική που επινοήθηκε για την επίλυση υπαρκτών οικολογικών προβλημάτων, πλην όμως η εφαρμογή της έχει ξεφύγει από τους αρχικούς της στόχους και οπωσδήποτε έχει παρενέργειες. Κατά την άλλη, οι ψεκασμοί εντάσσονται στο οπλοστάσιο της «Νέας Τάξης».

Σύμφωνα με μια σειρά διεθνών συμβάσεων, η πρώτη από τις οποίες υπογράφηκε το 1977 στη Γενεύη, η τροποποίηση του καιρού μέσω του ψεκασμού της ατμόσφαιρας επιτρέπεται όταν δεν υπηρετεί πολεμικούς σκοπούς.[7] Στην Ελλάδα, προγράμματα που έχουν στόχο την αύξηση της βροχής και του χιονιού καθώς και την πρόληψη και καταστολή του χαλαζιού εφαρμόζονται από τον Ελληνικό Οργανισμό Γεωργικών Ασφαλίσεων σε συνεργασία με την εταιρεία «3Δ ΑΕ».[8] Οι επιφυλάξεις ή αντιρρήσεις απέναντι στην τροποποίηση του καιρού μέσω ψεκασμών βασίζονται σε αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητά τους, σε φόβους για τις επιπτώσεις τους στην οικολογική ισορροπία και σε εκτιμήσεις σύμφωνα με τις οποίες το κόστος τους είναι υπερβολικό και ότι οι μόνοι που τελικά βγαίνουν κερδισμένοι από τις επιχειρήσεις τροποποίησης καιρού είναι οι φορείς και οι εταιρείες που τις αναλαμβάνουν.[9] Ανάλογα είναι τα επιχειρήματα εναντίον του ψεκασμού της ατμόσφαιρας με σωματίδια που ανακλούν μέρος της ηλιακής ακτινοβολίας εμποδίζοντάς την έτσι να φτάσει στη γη.[10] Κατά τους ειδικούς της γεωμηχανικής που την επινόησαν, πρόκειται για μια πολλά υποσχόμενη μέθοδο, η οποία όμως προς το παρόν εφαρμόζεται μόνο πειραματικά. Πολλοί ακτιβιστές, ωστόσο, θεωρούν ότι εφαρμόζεται ήδη σε μεγάλες περιοχές του κόσμου, αλλά το γεγονός αποκρύπτεται. Σε γενικές γραμμές πάντως, οι ακτιβιστές που κινητοποιούνται εναντίον των ψεκασμών δεν αμφισβητούν αναγκαστικά την αντικειμενική ανάγκη αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής. Παρότι επισημαίνουν την αδιαφάνεια που επικρατεί σχετικά με την εφαρμογή των ψεκασμών και τονίζουν τις ζημίες που αυτή προκαλεί, ορισμένοι τουλάχιστον θεωρούν ότι αυτές είναι παράπλευρες, οφείλονται δηλαδή μάλλον σε άγνοια, λάθη, κακούς χειρισμούς, αμέλειες ή υπέρμετρες φιλοδοξίες, παρά σε κακές προθέσεις ή αποφεύγουν να πάρουν θέση ως προς το θέμα.

Σκληρότερη, όμως, είναι η στάση απέναντι στους ψεκασμούς του στρατιωτικού προγράμματος HAARP (High Frequency Active Auroral Research Program), το οποίο λειτουργούσε στην Αλάσκα από το 1993 έως τον Μάιο του 2013, οπότε και έκλεισε για αδιευκρίνιστους λόγους. Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού, οι ψεκασμοί συνέβαλαν στη διέγερση της ιονόσφαιρας και τη χρήση της ως γιγάντιας κεραίας, με σκοπό τη βελτίωση των επικοινωνιών, αλλά, όπως επισημαίνουν οι ακτιβιστές, κυρίως την επιτήρηση εχθρικών περιοχών και την πρόκληση κλιματικών και γεωλογικών διαταραχών στις περιοχές αυτές. Το ενδεχόμενο οι ζημίες από τους ψεκασμούς να είναι παράπλευρες

δεν ισχύει, λοιπόν, στην περίπτωση του HAARP, το οποίο οι ακτιβιστές εντάσσουν στο πλαίσιο της οπλοποίησης του καιρού.[11]

Κατά μια άλλη ριζοσπαστικότερη και ιδιαίτερα δημοφιλή στην Ελλάδα άποψη, όμως, όχι μόνον οι ψεκασμοί του HAARP, αλλά και αυτοί που υποτίθεται ότι γίνονται εν ονόματι του ελέγχου της κλιματικής αλλαγής εντάσσονται στο πλαίσιο του πολέμου, τον οποίο έχουν κηρύξει οι εκπρόσωποι της «Νέας Τάξης» εναντίον του «πλανήτη», της «ανθρωπότητας» ή των «λαών». Οι ακτιβιστές που υιοθετούν την άποψη αυτή θεωρούν ότι τα περί γεωμηχανικού ελέγχου της κλιματικής αλλαγής είναι προσχήματα και ότι στην πραγματικότητα οι ψεκασμοί εφαρμόζονται με σκοπό να επιτείνουν την υπερθέρμανση και να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για ακόμα περισσότερες και εντατικότερες παρεμβάσεις στην ατμόσφαιρα. Από τη σκοπιά τους όλοι όσοι αγωνίζονται εναντίον των ψεκασμών, χωρίς ωστόσο να έχουν πειστεί ότι οι στόχοι τους είναι εξ ορισμού και εκ προθέσεως καταστροφικοί, καθώς και όσοι δέχονται να συνομιλήσουν με πρόσωπα και φορείς που εμπλέκονται σε ψεκαστικά προγράμματα είναι είτε αφελείς είτε «προδότες». Κατά τη Γιάννα Μυράτ, συντάκτρια της ηλεκτρονικής εφημερίδας Allnewz και ιδρύτρια της οργάνωσης Save Gea Group, χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατηγορίας αυτής είναι ο Michael Murphy, σκηνοθέτης του ντοκιμαντέρ «What on Earth are they Spraying».[12]

Οι ακτιβιστές που θεωρούν ότι οι ψεκασμοί ευθύνονται για τις οικολογικές κρίσεις στον έλεγχο των οποίων υποτίθεται ότι αποσκοπούν, επισημαίνουν συχνά τη σημασία των κρίσεων αυτών για την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς οικονομικών παραγώγων καιρού. Με άλλα λόγια, υποστηρίζουν ότι οι κρίσεις προκαλούνται από αυτούς οι οποίοι στη συνέχεια τις κεφαλαιοποιούν.[13] Ωστόσο, τονίζουν επίσης ότι ο κυριότερος ίσως στόχος των ψεκασμών είναι μακροπρόθεσμος και συνίσταται στη μείωση του ανθρώπινου πληθυσμού. Κατά την άποψή τους ο λόγος περί των κινδύνων του υπερπληθυσμού δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά αποτελεί προπαγάνδα που διευκολύνει τη «Νέα Τάξη» να απαλλαγεί από εκείνους που είναι περιττοί ή και επικίνδυνοι ως προς τα συμφέροντά της μέσω «ανθρωπιστικών» προγραμμάτων περιορισμού των γεννήσεων, αλλά και μέσω κρυφών επιθέσεων στο περιβάλλον και τον οργανισμό στην κατηγορία των οποίων εντάσσονται οι ψεκασμοί. Οι ακτιβιστές επισημαίνουν τις βλάβες που προκαλούν οι ουσίες αυτές στο σώμα, τονίζουν, όμως, ιδιαίτερα τις επιπτώσεις τους στον ψυχισμό και στη δυνατότητα των ανθρώπων να κρίνουν ορθά και να αντιδράσουν στα όσα τους συμβαίνουν. Φράσεις όπως «μας ψεκάζουν σαν τις μύγες» ή «σαν τις κατσαρίδες», που εμφανίζονται συχνά στον λόγο τους, αναδεικνύουν τους ψεκασμούς ως μέσο για τον μετασχηματισμό των ανθρώπων από ενσύνειδα και ελεύθερα υποκείμενα σε στοιχειώδεις ζωικές υπάρξεις και ειδικότερα σε ενοχλητικά παράσιτα. Οι ψεκασμοί με δηλητηριώδεις ουσίες παραπέμπουν σε πολέμους και διαδηλώσεις, αλλά παρουσιάζονται ως περισσότερο ύπουλοι, γιατί οι ουσίες που εξαπολύουν είναι άοσμες, αόρατες και δρουν μακροπρόθεσμα.[14]

Το ποιοι ακριβώς απαρτίζουν τη «Νέα Τάξη» που κατηγορείται για τους ψεκασμούς είναι ασαφές. Στο λεξιλόγιο των ακτιβιστών η έννοια αυτή αναφέρεται κατά κανόνα σε μια μικρή διεθνή ελίτ, τα μέλη της οποίας κατέχουν υψηλότατες θέσεις σε κυβερνήσεις, καθώς και σε τράπεζες, διεθνείς εταιρείες και ανθρωπιστικές οργανώσεις στις οποίες περιλαμβάνεται ο ΟΗΕ. Πρόκειται οπωσδήποτε για πλουτοκράτες, μεταξύ των οποίων κυριαρχούν Εβραίοι κληρονόμοι των παραδόσεων των μασόνων και των ιλουμινάτι. Ωστόσο, κατά ορισμένες εκδοχές, τα κορυφαία μέλη της ελίτ αυτής βρίσκονται υπό την εξουσία υπερφυσικών, εξωγήινων δυνάμεων που εμπλέκονται σε έναν αιώνιο αγώνα για την επικράτηση του κακού. Αντίστοιχες και αντίπαλες δυνάμεις, όμως, προστατεύουν και κατευθύνουν τους λίγους εκείνους που αγωνίζονται να σώσουν την ανθρωπότητα.[15] Αμέσως κάτω από την κορυφή της πυραμίδας στην οποία τοποθετείται η διεθνής ελίτ βρίσκεται μια υπάλληλη κατηγορία εντολοδόχων που κατέχουν νευραλγικές θέσεις σε διεθνείς και κρατικές δομές από τις οποίες προωθούν τα συμφέροντα της «Νέας Τάξης». Στη βάση της γιγάντιας, παγκόσμιας πυραμίδας βρίσκεται η μεγάλη μάζα της ανθρωπότητας, τα θύματα που δεν ξέρουν τι τους περιμένει, και τα οποία οι ακτιβιστές προσπαθούν να «αφυπνίσουν». Σημειώνω εδώ ότι το σχήμα της πυραμίδας ισχύει και ως προς την πρόσληψη μικρότερης κλίμακας σχέσεων εξουσίας σε επιμέρους κράτη και τόπους.

Οι θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες οι ζημίες των ψεκασμών είναι παράπλευρες θυμίζουν αφηγήματα στα οποία πρωταγωνιστούν υπερ-φιλόδοξοι επιστήμονες και εφευρέτες, οι επινοήσεις των οποίων ξεφεύγουν από τον έλεγχό τους και πάντως, οι καλές τους προθέσεις καταλήγουν σε καταστροφές. Οι θεωρίες που αποδίδουν τους ψεκασμούς στα φονικά σχέδια της «Νέας Τάξης» θυμίζουν ιστορίες για φαινομενικά ευυπόληπτους πολίτες που αποδεικνύονται στυγνοί δολοφόνοι και κάποτε, επίσης, έργα επιστημονικής φαντασίας και κόμικς με υπεράνθρωπους ήρωες.

Στρέφομαι τώρα σε ορισμένες σχέσεις ανάμεσα στους προβληματισμούς σχετικά με τους ψεκασμούς και σε προβληματισμούς που αφορούν την οικονομική κρίση και εμφανίζονται συχνά στο πλαίσιο καθημερινών συζητήσεων. Όπως ανέφερα προηγουμένως, οι έλληνες ακτιβιστές υπογραμμίζουν συχνά ότι ψεκασμοί δεν γίνονται μόνο στην Ελλάδα, αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι οι περιστάσεις της εφαρμογής και οι συνέπειές τους είναι όμοιες παντού. Έτσι, οι ακτιβιστές θεωρούν ότι

στην Ελλάδα οι ψεκασμοί άρχισαν πριν από την κρίση, διαπιστώνουν όμως ότι το φαινόμενο έχει ενταθεί αφότου αυτή ξεκίνησε και εξακολουθεί να εντείνεται καθώς η κρίση βαθαίνει. Κατά τη γνώμη τους, οι ψεκασμοί και τα μνημόνια διευκολύνουν και ενισχύουν το έργο αλλήλων, αποτελώντας συμπληρωματικές όψεις μιας έξωθεν επίθεσης εναντίον της χώρας, συνένοχη στην οποία είναι η πολιτική ηγεσία και η οικονομική ελίτ. Για παράδειγμα, επισημαίνουν ότι οι βλάβες που προκαλούνται στο περιβάλλον βλάπτουν με τη σειρά τους τον τουρισμό και την οικονομία, ενώ οι ψεκαζόμενες ουσίες τσακίζουν ότι έχει απομείνει από τη βούληση των ανθρώπων να αντιδράσουν. Η έμφαση στις απειλές που συνεπάγονται οι ψεκασμοί για την εθνική και θρησκευτική αυτονομία της χώρας και την αξία του πατριωτισμού είναι ακόμα περισσότερο έντονη σε εθνικιστικά και ελληνοορθόδοξα έντυπα και ιστότοπους. Ωστόσο, αν στο πλαίσιο του λόγου περί ψεκασμών το φαινόμενο αυτό συνδέεται πάντοτε με την κρίση, το αντίστροφο δεν ισχύει, καθώς για τους περισσότερους από αυτούς που μιλούν για την κρίση η φράση «μας ψεκάζουν» είναι για γέλια, γιατί πρόκειται για συνεκδοχή της σύγχυσης που δημιουργεί η κρίση παρά για αίτιο ή συνιστώσα της ίδιας της κρίσης. Δεν υπονοώ, λοιπόν, ότι ο λόγος περί κρίσης και ο λόγος στον οποίο εντάσσονται ορισμένοι κοινοί τόποι περί κρίσης αποτελούν μέρος ή προέκταση ο ένας του άλλου. Νομίζω, μάλιστα, ότι τόσο αυτοί που προσπαθούν να «αφυπνίσουν» το κοινό ως προς τη σχέση ανάμεσα στους ψεκασμούς και την κρίση όσο και εκείνοι που θεωρούν ότι οι προσπάθειες αυτές είναι για γέλια ή για κλάματα θα διαφωνούσαν με κάτι τέτοιο και θα είχαν απόλυτο δίκιο. Ωστόσο, ανάμεσα στο σκεπτικό, τη συναισθηματική φόρτιση και τις προεκτάσεις των προσεγγίσεων των ψεκασμών και ορισμένων διαδεδομένων προσεγγίσεων της κρίσης υπάρχουν ορισμένες αναλογίες.

Καταρχήν οι καταστάσεις στις οποίες αναφέρονται ορίζονται ως καταστροφές, δηλαδή καταστάσεις που εξ ορισμού εγείρουν το ερώτημα «ποιος/τι φταίει/έφταιξε». Σε πολύ γενικές γραμμές οι ενδεχόμενες απαντήσεις προς τέτοιες καταστάσεις μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες, μεταξύ των οποίων τα υποκείμενα μετακινούνται ανάλογα με τα ιδιαίτερα συμφραζόμενα στα οποία τίθενται τα παραπάνω ερωτήματα: 1) Η καταστροφή αποδίδεται σε αστάθμητους, απρόβλεπτους και τυχαίους παράγοντες, καθώς και σε λανθασμένους χειρισμούς και υπολογισμούς, ενδεχομένως ακόμα και σε αδιαφορία ή αμέλεια, αλλά πάντως όχι σε κακές προθέσεις. Σε μια τέτοιου είδους απάντηση αντιστοιχεί η εκτίμηση ότι οι ζημίες που προκαλούνται από τους ψεκασμούς είναι παράπλευρες, καθώς και οι παρομοιώσεις των πολιτικών που απέτυχαν να προλάβουν και στη συνέχεια δεν καταφέρνουν να ελέγξουν την κρίση με «μαθητευόμενους μάγους» («μήπως κι αυτοί ξέρουν τι κάνουν;»)· 2) Οι ευθύνες για την καταστροφή αποδίδονται στα ίδια τα θύματα. Στην κατηγορία αυτή μπορούν να ενταχτούν οι εκτιμήσεις των ακτιβιστών, σύμφωνα με τις οποίες η αντίδραση του κόσμου απέναντι στους ψεκασμούς δεν είναι αυτή που θα έπρεπε, καθώς και οι αντίστοιχες εκτιμήσεις για την απουσία αντίστασης στα οικονομικά μέτρα και τα μνημόνια που εκφράζονται συχνά στο πλαίσιο καθημερινών συζητήσεων –«δεν ξεσηκώνεται κανείς». Ακόμα περισσότερο άμεσες, βέβαια, είναι οι ευθύνες που αποδίδονται στα θύματα της κρίσης από τη σκοπιά προσεγγίσεων που συνοψίζονται στη γνωστή φράση «μαζί τα φάγαμε»· 3) Η καταστροφή ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα εμπρόθετης και προμελετημένης εγκληματικής δράσης. Η άποψη ότι η κρίση είναι αποτέλεσμα οργανωμένης επίθεσης κυκλοφορεί ευρύτατα στην Ελλάδα και είναι νομίζω αντίστοιχη εκείνης σύμφωνα με την οποία οι οικολογικές και κλιματολογικές κρίσεις δεν προκύπτουν τυχαία, αλλά σχεδιάζονται και οργανώνονται από εκείνους που επωφελούνται από αυτές. Και στις δυο περιπτώσεις στο στόχαστρο των επιτιθέμενων βρίσκεται το συλλογικό και ατομικό βιός αλλά και το σώμα αυτών που βάλλονται.

Για τους ακτιβιστές, οι άνθρωποι είναι καταρχήν βιολογικά όντα –ως τέτοια άλλωστε κινδυνεύουν από τις ψεκαζόμενες ουσίες. Ο λόγος περί κρίσης με τη σειρά του βρίθει βιολογικών αναφορών. Από την πλευρά αυτών που επιβάλλουν τα μέτρα η κρίση περιγράφεται ως δυνάμει θανατηφόρα ασθένεια που έχει καθηλώσει την Ελλάδα στην εντατική. Η ροή των δανείων παρομοιάζεται με θεραπευτική αγωγή μεταγγίσεων αίματος, η επιτυχία της οποίας προϋποθέτει την παράδοση του ασθενούς στις φροντίδες των γιατρών. Οι μεταγγίσεις με τη σειρά τους παραπέμπουν στην ευρύτατα διαδεδομένη αναλογία ανάμεσα στην κυκλοφορία του αίματος και την κυκλοφορία του χρήματος.[16] Οι αναλογίες μεταξύ της ρητορικής περί της οικονομικής εξυγίανσης μέσω της διαχείρισης του αίματος και της ρητορικής περί εξυγίανσης του περιβάλλοντος μέσω της διαχείρισης του εξίσου ζωογόνου αέρα είναι νομίζω προφανείς. Όπως στον λόγο των ακτιβιστών οι παρεμβάσεις στην ατμόσφαιρα στην πραγματικότητα δηλητηριάζουν τον αέρα, έτσι σε καθημερινές συζητήσεις για την κρίση οι οικονομικές μεταγγίσεις αναγνωρίζονται ως αφαιμάξεις. Όπως παρατηρεί και η Kath Weston, η έννοια της αφαίμαξης παραπέμπει σε «κομπογιαννίτικες» θεραπευτικές πρακτικές, αλλά επίσης στις διατροφικές και διαστροφικές συνήθειες των βρικολάκων με τους οποίους παρομοιάζονται συχνά οι κερδοσκόποι.[17] Εύλογα, λοιπόν, οι πιο συνηθισμένες ίσως φράσεις με τις οποίες συνοψίζονται οι συνέπειες των μέτρων σε καθημερινές κουβέντες είναι «θα μας πεθάνουν» και θα «μας τρελάνουν».

Εκ πρώτης όψεως, βέβαια, οι αναφορές στις επιπτώσεις των οικονομικών μέτρων στο σώμα αυτών που τις υφίστανται είναι μεταφορικές, ενώ οι βλάβες που προκαλούν οι ψεκασμοί στην υγεία είναι κυριολεκτικές. Πράγματι, όπως ανέφερα προηγουμένως, οι θεωρίες περί ψεκασμών

απαξιώνονται ως συμπτώματα της σύγχυσης ανάμεσα στην πραγματικότητα ως έχει και στα σύμβολα ή τις μεταφορές μέσω των οποίων προσλαμβάνεται – μιας σύγχυσης την οποία οι μοντέρνοι άνθρωποι ταυτίζουν με νοοτροπίες πρωτόγονες ή οπισθοδρομικές.[18] Πολλοί από αυτούς που κοροϊδεύουν τις θεωρίες περί ψεκασμών θεωρούν ότι οι υποστηρικτές δυσπιστούν προς την τεχνολογία γιατί είναι αμόρφωτοι και οπισθοδρομικοί, αλλά πείθονται από πλαστά τεκμήρια και ανυπόστατες θεωρίες περί ψεκασμών, γιατί είναι ταυτόχρονα αφελείς και ανορθολογικοί. Έτσι, στο δημοσίευμα του *Έθνους* με τα αποτελέσματα της δημοσκόπησης στην οποία αναφέρθηκα προηγουμένως, παρατηρείται μάλλον συγκαταβατικά ότι η θεωρία περί ψεκασμών έχει ιδιαίτερη απήχηση στις γυναίκες, στους νέους, στους αγρότες και σε άτομα κατώτερης μόρφωσης και αφήνεται να εννοηθεί ότι ανάμεσα στην απήχηση και στα χαρακτηριστικά αυτών των κατηγοριών μεταξύ των οποίων είναι εντονότερη υπάρχει μια αιτιακή σχέση.[19] Σημειώνω εδώ ότι έχω ακούσει πολλές φορές ανθρώπους να υποστηρίζουν ότι οι τεχνικοί οικονομικοί όροι και τα διαγράμματα που κυκλοφορούν στα τηλεοπτικά κανάλια είναι σκόπιμα ακατανόητα για να μπερδεύουν τον κόσμο και να επιτρέπουν στους κυβερνώντες να αποδίδουν τις διαφωνίες προς τις οικονομικές τους αποφάσεις στην άγνοια γύρω από αυτά.

Πάντως, οι μεταφορικές αναφορές στην κρίση ως διαδικασία που πλήττει το σώμα μετατρέπονται σε κυριολεξίες, αν λάβουμε υπόψη τις απόλυτα πραγματικές βιολογικές συνέπειες της φτώχειας, της ανεργίας, της ζωής στους δρόμους και της κατάργησης της δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Νομίζω, λοιπόν, ότι τόσο ο λόγος που υπογραμμίζει τις απειλές που τα οικονομικά μέτρα συνεπάγονται για την ενσώματη ύπαρξη εκείνων που τα υφίστανται όσο και ο λόγος περί ψεκασμών εγγράφονται σε μια κοσμολογία, στο πλαίσιο της οποίας τα θύματα της ανισότητας ορίζονται καταρχήν ως βιολογικές οντότητες που γίνονται ολοένα και πιο ευάλωτες. Με άλλα λόγια, στον κόσμο στον οποίο οι λόγοι αυτοί αναδεικνύουν ως συμφραζόμενό τους, διακύβευμα των παιχνιδιών εξουσίας είναι ο οργανισμός μάλλον, παρά ο τρόπος σκέψης εκείνων σε βάρος των οποίων παίζονται. Για να το πω αλλιώς, οι κυρίαρχοι των παιχνιδιών αυτών δεν αρκούνται στη διάδοση διαστρεβλωμένων εικόνων της πραγματικότητας, αλλά παρεμβαίνουν απευθείας στον ανθρώπινο οργανισμό μέσω του οποίου προσλαμβάνεται η πραγματικότητα.

Από τη σκοπιά των εκτιμήσεων ότι οι ζημίες των ψεκασμών και της κρίσης δεν είναι απαραίτητα εμπρόθετες, ο κόσμος στον οποίο ζούμε θα μπορούσε ίσως να περιγραφεί με τους όρους της «κοινωνίας της διακινδύνευσης».[20] Θυμίζω ότι συστατικό της είναι οι διαρκώς πολλαπλασιαζόμενοι και ανανεούμενοι κίνδυνοι που αποτελούν παρα-προϊόντα των κατακτήσεων και των θριάμβων της νεωτερικότητας, της διαρκούς προόδου, της ραγδαίας ανάπτυξης τεχνολογιών, οι οποίες μοιραία κάποτε ξεφεύγουν από τον έλεγχο των σχεδιαστών τους. Στην κοινωνία του ρίσκου, η ζωή είναι εγγενώς αβέβαιη, ασταθής, απρόβλεπτη, χαοτική, ρευστή, γεμάτη αντιφάσεις και παράδοξα, διαρκώς απειλούμενη από νέες ασθένειες για τις οποίες επινοούνται νέα φάρμακα που συχνά αποδεικνύονται δηλητήρια. Ως γνωστόν, προσλαμβάνουμε τη ζωή και την κοινωνία κατ' εικόνα και ομοίωση του τρόπου και των συνθηκών της δικής μας ζωής. Η ιδέα ότι η πραγματικότητα παντού και πάντα είναι εγγενώς αβέβαιη και ασταθής, συγκροτούμενη από τις εν πολλοίς απρόβλεπτες συνέπειες της δράσης ανθρώπων και μη ανθρώπινων οντοτήτων είναι σήμερα σχεδόν αυτονόητη. Θεωρώ ότι οι λόγοι περί μνημονίων και ψεκασμών ως επιμελώς σχεδιασμένων επιθετικών πρακτικών αμφισβητούν την εικόνα αυτή, αναδεικνύοντάς την σε ιδεολόγημα που θολώνει το μυαλό, κάνει δηλαδή την ίδια δουλειά με τους ψεκασμούς. Πιο συγκεκριμένα κάνει τους ανθρώπους να νομίζουν ότι οι συμφορές που τους βρίσκουν είναι τυχαίες ή ότι σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον για αυτές φταίνε οι ίδιοι ή τα γονίδιά τους, ενώ η αλήθεια είναι ότι οι συμφορές αυτές προκύπτουν γιατί κάποιοι τις προκαλούν, επειδή κερδίζουν από αυτές. Κατά κανόνα, μάλιστα, πρόκειται για «σωτήρες» ή «θεραπευτές» που χρεώνουν στους «ασθενείς» τα έξοδα για τη διάγνωση και τη θεραπεία ασθενειών που οι ίδιοι έχουν προκαλέσει και στο τέλος τους κοροϊδεύουν κι από πάνω.

Στον βαθμό που οι ψεκασμοί εγγράφονται σε μια μεγάλης κλίμακας γενοκτονία, η άμυνα εναντίον αυτών που τη σχεδιάζουν δεν είναι δυνατό να ανατεθεί στους επαγγελματίες που εξ ορισμού θεωρούνται συνένοχοί τους. Ανάλογη είναι η άποψη ότι οι «πουλημένοι» πολιτικοί δεν μπορούν, αλλά και δεν θέλουν να βγάλουν τη χώρα από την κρίση, στην οποία τη βοήθησαν να βυθιστεί για λογαριασμό άλλων. Και στις δυο περιπτώσεις μοναδική προοπτική σωτηρίας είναι ένας ολικός ξεσηκωμός εναντίον των κάθε είδους υπεύθυνων. Κατά τη γνώμη μου, η επισήμανση του πολιτικού-χαρακτήρα της απαξίωσης αυτής είναι εύστοχη, αλλά δεν βοηθάει στην κατανόηση των υποκειμενικών της διαστάσεων[21] ούτε σε προβληματισμούς γύρω από την υποκατάσταση της πολιτικής από τη βιοπολιτική.

Στο ερώτημα «ποιοι νομίζουν ότι είναι», που τίθεται προς τους υπεύθυνους τόσο των οικονομικών μέτρων όσο και των ψεκασμών, λανθάνει η μομφή ότι τα πρόσωπα αυτά αναλαμβάνουν εξουσίες υπέρμετρες για τα ανθρώπινα μέτρα –ότι υποκαθιστούν τη φυσική επιλογή ή τη θεία πρόνοια. Η μομφή αυτή είναι εύλογη από τη σκοπιά της ταύτισης της οικονομίας με τον καπιταλισμό και της ευρύτατα διαδεδομένης αναπαράστασής της ως προσωποποιημένης δύναμης που συμπεριφέρεται με τρόπους ανάλογους της φύσης: όσο περισσότερο οι άνθρωποι προσπαθούν να την

ελέγξουν, τόσο περισσότερο διαπιστώνουν ότι ο έλεγχός της τους υπερβαίνει.[22] Η μομφή εναντίον αυτών που «παίζουν» με την οικονομία ή/και με τη φύση, όπως κανένας θνητός δεν θα όφειλε, συνοψίζει λοιπόν έναν αντίλογο προς αναπαραστάσεις, σύμφωνα με τις οποίες η φύση και η οικονομία είναι εγγενώς επιρρεπείς σε δυνάμει ανεξέλεγκτα και καταστροφικά «καπρίτσια». Από τη σκοπιά αυτού του αντίλογου, τόσο οι οικολογικές όσο και οι οικονομικές διαταραχές δεν ανάγονται στην ίδια τη φύση ή την οικονομία, αλλά σε τεχνητές, δηλαδή αφύσικες, αλλά και ανοικονόμητες ανθρώπινες παρεμβάσεις. Συνεπώς, το ζητούμενο είναι η επιστροφή σε μια φυσική τάξη πραγμάτων και μια στάση σεβασμού προς τη φύση. Υπάρχει, όμως, ο φόβος να είναι ήδη πολύ αργά και το επίφοβο μέλλον να είναι ήδη μέρος του παρόντος. Επισημαίνω εδώ ότι στο πλαίσιο καθημερινών συζητήσεων για την κρίση, ο χρόνος με τον οποίο οι άνθρωποι αναφέρονται στις συνέπειες των μέτρων είναι άλλοτε ενεστώς και άλλοτε παρακείμενος – αυτά που κάποτε «θα μας πεθάνουν» ή «θα μας τρελάνουν» ταυτίζονται επίσης με τα αίτια που μας έχουν οδηγήσει στον θάνατο ή στην τρέλα. Αντίστοιχα, όπως οι ακτιβιστές που θεωρούν ότι οι τεχνικές ψεκασμού που παρουσιάζονται ως πειραματικές εφαρμόζονται ήδη ευρέως, όταν ο κόσμος ακούει για ενδεχόμενες επιδεινώσεις της κατάστασης της ελληνικής οικονομίας στο μέλλον, οι περισσότεροι θεωρούν ότι αυτές ανήκουν ήδη στο παρόν.

Σύμφωνα με τα πιο απαισιόδοξα από τα σενάρια περί ψεκασμών, η πρακτική αυτή, σε συνδυασμό με άλλες καταστροφικές παρεμβάσεις στο περιβάλλον, θα οδηγήσει σε μεγάλης κλίμακας οικολογικές διαταραχές της τάξης αυτών που σε έργα επιστημονικής φαντασίας αντικρίζουν οι λίγοι «τυχεροί» που ζουν για να δουν το φως της «επόμενης μέρας», για να επιστρέψουν σε μια πρωτόγονη, φυσική κατάσταση.[23] Όπως ανέφερα ήδη, άλλωστε, οι ψεκασμοί παρουσιάζονται ως πρακτικές που μετασχηματίζουν τους ανθρώπους σε «κατώτερα», βιολογικά στοιχειώδη και πρωτόγονα όντα. Αντίστοιχα, η κρίση περιγράφεται ως «πισωγύρισμα» σε προγενέστερες εποχές, ενώ οι άνθρωποι τους οποίους πλήττει παρουσιάζονται συχνά ως να έχουν χάσει τις κοινωνικές ιδιότητες και τις διαφορές τους και να υπάρχουν μόνον ως υποκείμενα της κρίσης, δηλαδή ως υπάρξεις το μοναδικό σχεδόν μέλημα των οποίων είναι αυτό που οι άνθρωποι αποδίδουν στα ζώα: η «επιβίωση». Από τη σκοπιά αυτή, το παρελθόν στο οποίο θα επιστρέψουμε στο μέλλον δεν θα είναι το εξιδανικευμένο εκείνο παρελθόν της φυσικής αρμονίας και της ισορροπίας στο οποίο αναφέρθηκα παραπάνω, αλλά το αντίστροφό του.[24] Πρόκειται, μάλλον, για ένα παρελθόν στο οποίο ανάγονται όλα τα στερεότυπα για την ανθρώπινη φύση, από τη σκοπιά των οποίων οι σημερινές καταστροφές φαίνονται αναπόφευκτες. Σχολιάζοντας το κείμενο που μόλις διαβάσατε, η φίλη Μαριάνθη Χαρατσιάρη παρατήρησε ότι της θύμισε «μια διαφήμιση στην τηλεόραση για καυσόξυλα μάρκας "Ήφαιστος"».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Το κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της ανακοίνωσης με τίτλο «Μας ψεκάζουν; Υποκειμενικότητα, δράση και ευθύνη την εποχή της κρίσης», στο Συνέδριο του Τμήματος Αρχιτεκτόνων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας «Μεταβολές και ανασημασιοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης», που έγινε στον Βόλο, (1-3.11.2013: http://www.arch.uth.gr/crisisconference/abstracts.pdf (πρόσβαση: 26.1.2014). Για το θέμα που αναπτύσσω εδώ, μίλησα επίσης σε ένα από τα Σεμινάρια της Τετάρτης του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου (11.12.2013). Ευχαριστώ τα μέλη του Σεμιναρίου και ειδικότερα τη διοργανώτρια Δήμητρα Μαδιανού για τις πολύ γόνιμες παρατηρήσεις τους, σε ορισμένες από τις οποίες προσπάθησα να ανταποκριθώ εδώ. Ευχαριστώ, επίσης, τους συναδέλφους και τους φοιτητές και φοιτήτριες που σχολίασαν εποικοδομητικά τα όσα είχα να πω για το παραπάνω θέμα στην ημερίδα «Εθνογραφώντας την κρίση / Εθνογραφώντας στην κρίση» που έγινε στο πλαίσιο του Κύκλου Ομιλιών του υποτομέα Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του ΑΠΘ στις 7.1.2014. Τέλος, ευχαριστώ την Έφη Αβδελά και την Αθηνά Αθανασίου για τις σημαντικές για μένα συζητήσεις μας πάνω στα περισσότερα από τα επιμέρους ζητήματα που επιχειρώ να προσεγγίσω εδώ, την Βασιλική Παπαγεωργίου για τις πληροφορίες που κατά καιρούς έθετε στη διάθεσή μου σχετικά με διαδικτυακές αναρτήσεις που αναφέρονταν στο θέμα των ψεκασμών και τον Σάμη Ταμπώχ για τη βοήθειά του στην επιμέλεια του κειμένου.

2 Αθηνά Αθανασίου, «Εθνογραφία στο διαδίκτυο και το διαδίκτυο ως εθνογραφία. Δυνητική πραγματικότητα και πολιτισμική κριτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 115 (2004), σ. 49-79.

3 «Κι όμως το 33% των πολιτών πιστεύει ότι μας ψεκάζουν: Το προφίλ των …ψεκαζόμενων και τι ψηφίζουν», στο: http://www.iefimerida.gr/news/125860/%CE%BA%CE%B9-% (πρόσβαση: 25.12.2013).

4 Το άρθρο του ιστορικού Richard Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics», στο του ίδιου, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ. 1964 (1952), σ. 3-39 αποτέλεσε τη βάση για πολλές μεταγενέστερες προσεγγίσεις του συνωμοσιακού λόγου. Για κριτικές προσεγγίσεις της κατηγορίας «θεωρία συνωμοσίας», βλ. George E. Marcus (επιμ.), *Paranoia within Reason. A Casebook on Conspiracy as Explanation*, University of Chicago Press, Σικάγο 1999. Για μια ενδιαφέρουσα και φρέσκια ματιά στις θεωρίες περί «ξένου δακτύλου» στην Ελλάδα, βλ. David Sutton, «Poked by the "'Foreign Finger'" in Greece: Conspiracy Theory or the Hermeneutics of Suspicion?», στο Keith S. Brown / Yannis Hamilakis (επιμ.), *The Usable Past. Greek Metahistories*, Lexington Books, Λονδίνο 2003, σ. 190-2012.

5 Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Joseph Masco, η επίγνωση ότι τα τοπικά γεωλογικά και μετεωρολογικά φαινόμενα υπόκεινται και εντάσσονται σε συστημικές γεωλογικές και μετεωρολογικές διαδικασίες δημιουργήθηκε με τη ραγδαία ανάπτυξη των επιστημών της γης και της μετεωρολογίας στο πλαίσιο των πυρηνικών δοκιμών του ψυχρού πολέμου· βλ. Joseph Masco, *The nuclear borderlands*, Princeton University Press, Πρίνστον 2006, και «Bad weather: On planetary crisis», ανακοίνωση στο «Berkeley Envi-

ronmental Studies Colloquium» (2006),, στο http://globetrotter.berkeley. edu/ bwep/colloquium/papers/Masco%20-%20 Bad%20Weather%20-%20EP%20Colloquium.pdf (πρόσβαση: 26.1.2014). Βλ. και Peter Slotedijk, «Spheres Theory: Talking to Myself about the Poetics of Space», διάλεξη στο Harvard University Graduate School of Design (17.2.2009) στο http:// www.gsd.harvard.edu/images/content/5/5/553631/30.Sloterdijk.pdf (πρόσβαση: 26.2.2014), καθώς και τη διάλεξη του Bruno Latour, «Spheres and Networks: Two Ways to Interpret Globalization» που δόθηκε στο ίδιο συμπόσιο, στο http://www.bruno-latour.fr/sites/default/-files/115-SPACE-HARVARD-GB.pdf (πρόσβαση: 26.1.2014).

6 Με τα ντοκουμέντα αυτά ασχολήθηκα διεξοδικότερα στην ανακοίνωση «Chemtrails and the Temporalities of Seeing» που έκανα στο πλαίσιο της συνάντησης με θέμα «Imagin(in)g the "crisis"» που οργάνωσε ο Κωστής Καλαντζής στη Βρετανική Σχολή στην Αθήνα (16-17.12.2013): http://www.bsa.ac.uk/doc_store/Front Office/FRO2013_63.pdf (πρόσβαση: 26.1.2014).

7 Βλ. U. S. Department of State, «Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Techniques», στο http://www.state.gov/t/isn/4783.htm (πρόσβαση: 25.1.2014).

8 Βλ. άρθρο του Σωτήρη Ζαχαριά, «Βομβαρδίζοντας τη… λειψυδρία», στη λαρισινή εφημερίδα *Ελευθερία* (26.8.2008) στο, http://www.eleftheria.gr/index.asp?cat=7&aid=251#.UuQDUpq-Tuvw (πρόσβαση: 25.1.2014). Η διεύθυνση της ιστοσελίδας του ΕΛΓΑ είναι http://www.elga.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=114:2010-06-15-06-44-04&catid=66:keme&Itemid=130 (πρόσβαση: 25.1.2014) και της εταιρείας «3Δ» είναι http://www.3dsa.gr/ (πρόσβαση: 25.1.2014).

9 Βλ. ενδεικτικά, «Πρόεδρος αγροτικού συνεταιρισμού ζητά με επιστολή του τη διακοπή του προγράμματος "Τροποποίηση του καιρού" από τον ΕΛ.ΓΑ.» (2013), στο http://psekasmata.blogspot-.gr/2013/02/blog-post_ 12.html (πρόσβαση: 26.1.2014).

10 Βλ. ενδεικτικά κείμενο που υπέγραψαν τα μέλη της Πανελλήνιας Κίνησης κατά των Αεροψεκασμών το 2011, με το οποίο αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα των ψεκασμών ως προς τον περιορισμό της κλιματικής αλλαγής και επισημαίνουν τις παρενέργειές της, «Διαμαρτυρία για το άρθρο της REAL NEWS περί γεωμηχανικής και αεροψεκασμών», στο http://www.elora.gr/ portal/ellada/1221-ell0035 (πρόσβαση: 26.1.2014).

11 Τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα, οι ακτιβιστές που καταγγέλλουν το HAARP επικαλούνται το βιβλίο των Nick Begich / Jeane Manning, *Angels Don't Play this HAARP. Advances in Tesla Technology* (1997)· βλ. http://www.freedomfchs.com/-adpthaarp.pdf (πρόσβαση: 26.1.2014) και αναφέρονται συχνά στην εργασία με τίτλο «Weather as Force Multiplier. Owning the Weather in 2025», που εκπονήθηκε από ομάδα φοιτητών του Air War College του Αμερικανικού Υπουργείου Άμυνας το 1996 και κυκλοφορεί ελεύθερα στο διαδίκτυο, στο http://csat.au.af.-mil/2025/volume3/vol3c h15.pdf (πρόσβαση: 26.1.2014).

12 Η ταινία στο http://youtube.com/watch?v=jf0khstYDLA/ (πρόσβαση: 15.10.2013). Για τις απόψεις της Γιάννας Μυράτ βλ. ενδεικτικά, «What on Earth Are They SAYING» (2010), στο http://www.youtube.com/watch?v=fFZf8LtRwsc&list=UUAA864PWFkpMtrNMH9MNbLw&index=33 (πρόσβαση: 25.1.2014) και «Αποκατάσταση λανθασμένης πληροφορίας σχετικά με τους χημικούς αεροψεκασμούς», (2013), στο http://allnewz.weebly.-com/apps/search?q=michael+murphy (πρόσβαση: 26.1.2014).

13 Η άποψη αυτή εκφράζεται από τον Νίκο Κατσαρό, τον Δημήτρη Καζάκη και τον Wayne Hall στο βίντεο «Chemtrails, HAARP και παράγωγα καιρού», στο http://www.youtube.com/watch?v=a1qUgPkUdA0 (πρόσβαση: 27.1.2014). Για εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ακαδημαϊκές προσεγγίσεις του θέματος, βλ. Melinda Cooper, «Turbulent Worlds. Financial Markets and Environmental Crises», *Theory, Culture and Society* 27/2-3 (2010), σ. 167-190, και Steffen Dalsgaard, «The Commensurability of Carbon. Making Money out of Climate Change», *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3/1 (2013), σ. 80-98, στο http://www.haujournal.org/ index.php/hau/article/view/258 (πρόσβαση: 26.1.2014).

14 «Μας ψεκάζουνε σαν τις μύγες» είναι και ο τίτλος ελληνικού ντοκιμαντέρ, κύριος συντελεστής του οποίου είναι ο Δημήτρης Καζάκης, ιδρυτής του αντι-μνημονιακού ΕΠΑΜ, στο http:// www. youtube.com/watch?v=xzpVJo6AF5E/ (πρόσβαση: 9.11.2013). Για ψεκασμούς εναντίον διαδηλωτών, βλ. Nelli Kambouri / Pavlos Hatzopoulos, «The Tactics of Occupation: Becoming a Cockroach» (2011), στο http://nomadicuniversality. wordpress.com /2011/11/26/the-tactics-of-occupation-becoming-cockroach/ (πρόσβαση: 25.1.2014).

15 Βλ. ενδεικτικά το βίντεο, «Ζουν εξωγήινες φυλές ανάμεσά μας», στο http://anekshghto.blogspot.gr/2014 /01/blog-post_931.html (πρόσβαση 25.1.2014), «Πατέρας Παΐσιος: Ο διάβολος έχει τρία πλοκάμια», στο http://againstnewworldorder.blogspot.gr/2012 /04/ blog-post_4278.html (πρόσβαση: 25.1.2014), και «The Reasons for Chemtrails» (2011), στο http://beforeitsnews.com/chemtrails/2011/06/the-reasons-for-chemtrails-691031.html/ (πρόσβαση: 25.1.2014).

16 Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»*, Σαββάλας, Αθήνα 2012.

17 Kath Weston, «Lifeblood, Liquidity and Cash Transfusions. Beyond Metaphor in the Cultural Study of Finance», *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19/S1 (2013) σ. 24-41.

18 Bruno Latour, *Ουδέποτε υπήρξαμε μοντέρνοι*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Σύναλμα, Αθήνα 2000.

19 Βλ. ενδεικτικά, «Αεροψεκασμοί: Η πρέζα της εποχής» (2012), στο http://www.lifo.gr/team/u653/30949 (πρόσβαση: 26.1.2014), και «Τι είναι, τελικά, το υποτιθέμενο αεροπλάνο αεροψεκασμών που κυκλοφορεί στο facebook;», στο http://www.lifo.gr/team/-bitsandpieces/33 770 (πρόσβαση: 26.1.2014).

20 Ulrich Beck, *Risk society. Toward a New Modernity*, Sage, Λος Άντζελες 1992. Βλ. και Παναγής Παναγιωτόπουλος, *Τεχνολογικές καταστροφές και πολιτικές κινδύνου. Παλινδρομήσεις του κοινωνικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα 1947-2000*, Πόλις, Αθήνα 2013.

21 Matei Candea, «"'Our Divison of the Universe'": Making a Space for the Non-Political in the Anthropology of Politics», *Current Anthropology* 52/3 (2011), σ. 309-334.

22 Σύμφωνα με τον Roy Wagner, στο πλαίσιο της νεωτερικότητας η ιδέα ότι η φύση είναι μια ανεξέλεγκτη δύναμη είναι μια νεωτερική επινόηση. Η πίστη στην ιδέα αυτή μάλιστα ενισχύεται όλο και περισσότερο καθώς το ανεξέλεγκτο της φύσης είναι μια επινόηση της νεωτερικότητας, η οποία ενισχύεται όσο οι προσπάθειες για τον έλεγχο της φύσης συστηματοποιούνται και εντείνονται και τελειοποιούνται· βλ. Roy Wagner, *The Invention of Culture*, Prentice Hall, Έγκλγουντ Κλιφς 1975.

23 Matthew Wolf-Meyer, «Apocalypse, Ideology, America: Science Fiction and the Myth of the Post-apocalyptic Everyday» (2004),

στο http://www.rhizomes.net/issue8/ wolfmeyer.htm (πρόσβαση: 25.1.2014).

24 Όπως επισημαίνει ο Giorgio Agamben, οι ιστορικοί της λογοτεχνίας και της τέχνης «γνωρίζουν καλά τη συνάφεια που υπάρχει ανάμεσα στο αρχαϊκό και το μοντέρνο, όχι τόσο γιατί οι αρχαϊκές μορφές φαίνονται να ασκούν μια ιδιαίτερη γοητεία στο παρόν, αλλά μάλλον γιατί το κλειδί του μοντέρνου βρίσκεται κρυμμένο εκεί που η μνήμη δε φτάνει πια, στο προϊστορικό»· βλ. Giorgio Agamben, «What is the Ccontemporary», μτφρ. David Kishik / Stefan Pedatella, στο του ίδιου, *What is an Apparatus*, Stanford University Press, Στάνφορντ 2009, σ. 39-54. Το παράθεμα από τη σ. 51· η μτφρ. δική μου.

εκδόσεις ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΣΟΛΩΝΟΣ 133, ΑΘΗΝΑ 10677, τηλ: 210 3806305
www.alexandria-publ.gr, email: alexpubl@alexandria-publ.gr

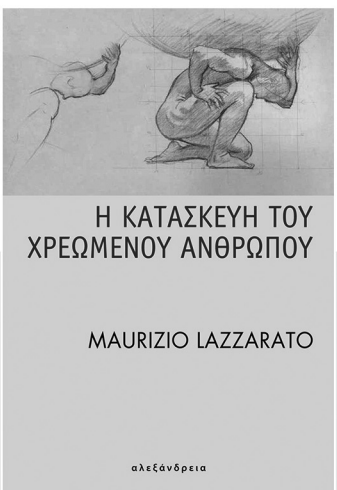

Maurizio Lazzarato
Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου
Δοκίμιο για τη νεοφιλελεύθερη κατάσταση

«Με τη γέννηση δεν μας κληροδοτείται πλέον το προπατορικό αμάρτημα αλλά το χρέος των προηγούμενων γενεών. . . Αν άλλοτε ήμασταν υπόχρεοι στην κοινότητα, στους θεούς, στους προγόνους, στο εξής είμαστε υπόχρεοι στον "θεό" Κεφάλαιο.»

Προκειμένου να «τιμήσουμε τις υποχρεώσεις μας», καλούμαστε να γίνουμε «επιχειρηματίες του εαυτού μας», «διαχειριστές» της ζωής μας και του «ανθρώπινου κεφαλαίου» μας, με αποτέλεσμα να ανατρέπεται και να αναμορφώνεται όλος ο φυσικός, ψυχοδιανοητικός και συναισθηματικός μας ορίζοντας. Υπάρχει άραγε έξοδος από τη δεινή αυτή συνθήκη του χρεωμένου ανθρώπου;

Συμπεριλαμβάνεται νεότερη εισαγωγή του συγγραφέα με τίτλο *«Χρέος και λιτότητα στην Ευρώπη και την Ελλάδα»*.